

ÜLDAJALUGU

PEATÜKK 4

Filosoofia ja teadus

Sest inimene on küll kõrgeim elusolend, kuid ilma seaduse ja õiglustundeta on ta kõigist hullem.

Aristoteles, Kreeka õpetlane (384–322 eKr)

Sokrates

Varased filosoofid püüdsid seletada füüsilist maailma, pööramata seejuures suuremat tähelepanu inimese käitumisele ja moraali probleemidele. Esimesed, kes inimeste elukorralduse üle arutlema hakkasid, olid nn **sofistid** 5. sajandil eKr. Ateena filosoof **Sokrates** (469–399 eKr) astus nendega poleemikasse, väites, et sofistid petavad oma õpilasi, sest kinnitavad, et õpetavad **voorust** (mõistes selle all oskust elus edukalt hakkama saada), kuid ei tea tegelikult, milles vooorus seisneb. Sokratese veendumuse kohaselt olid vooorus ja hüve püsivad ja inimeste kokkuleppeist sõltumatud; filosofoerida tuli selleks, et mõista, mis on **hüve** (see, mis on olemuselt hea) ja milles seisneb vooorus (see, mis aitab hüveni jõuda). Kes teab, mis vooorus on, see ka käitub voooruslikult, sest mõistab, et vastasel korral ei saaks ta olla õnnelik.

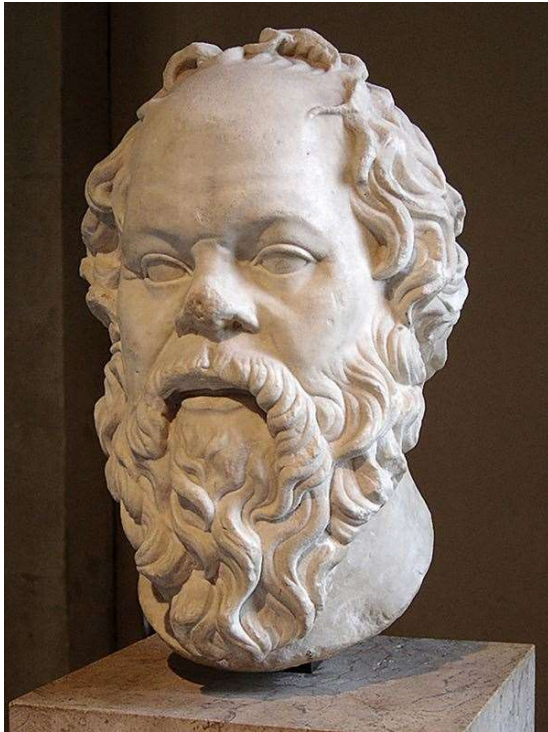
Sokrates esitas oma õpilastele vormiliselt lihtsaid, kuid ometi kimbatusse ajavaid küsimusi, millega näitas, kui vähe voooruse olemusest tegelikult teatakse. Sokratese arvates pidi õpilane ise probleemi mõistmiseni jõudma – õpetaja võis teda üksnes suunata.

Sokratese surm (Jacques-Louis Davidi maal, 1787)

Sokrates ei pooldanud Ateena demokraatlikku riigikorda, sest riigivalitsemises osalesid ka need,

kes voorusest suurt midagi ei teadnud. Sokrates ise oli seaduskuulekas kodanik, kuid mõned tema õpilased püüdsid Ateena demokraatiat relva jõul kukutada. Seetõttu umbusaldasid ateenlased Sokratest, ta anti noorsoo rikkumises ja jumalate salgamises süüdistatuna kohtu alla ja mõisteti surma. Sokrates loobus oma pooldajate loodud põgenemisvõimalusest, sest leidis, et seadusele tuleb alluda ka siis, kui see on ebaõiglane, ja valis surma.

Sokratese büst 1. sajandist

Mis on filosoofia?

Muistsetes kultuurides peeti maailmas toimuvat üksnes jumalate tahte tulemuseks. Kreeka kultuur on teadaolevalt esimene, kus sellist ettekujutust vaidlustama hakati ja kus püüti nähtusi seletada loodusest lähtuvalt. See ei toonud küll kaasa jumaliku tahte eitamist, kuid jumalaid mõisteti üha enam mitte niivõrd konkreetsete nähtuste ja sündmuste põhjustajana, kuivõrd maailmakorralduse üldise alusena. Maailma üldist korraldust puudutavate probleemide üle juurdlemist nimetasid kreeklased filosoofiaks ja sellega tegelevaid inimesi filosoofideks.

Sofistid

Sofistid õpetasid rikastele kodanikele riigivalitsemiseks tarvilikke oskusi, eriti kõnekunsti. Paljud neist arutlesid selle üle, millised peaksid olema polistele sobivad seadused. Ka mõisted „hea” ja „halb” olid nende meelest suhtelised: mis ühele näib hea, ei tarvitse seda olla teisele. Nii vaidlustasid sofistid traditsioonilise arusaama, mille kohaselt moraalinormid ja seadused on jumalate poolt määratud ning igavesti muutumatud. See aga tähendas sofistide meelest, et inimestel on õigus seadusi vastavalt oma huvidele kujundada ja muuta. Seejuures tundus paljudele loomulik ja õiglane, et inimlikud normid vastavad eelkõige tugevate ja võimekate, mitte nõrkade ja saamatute huvidele.

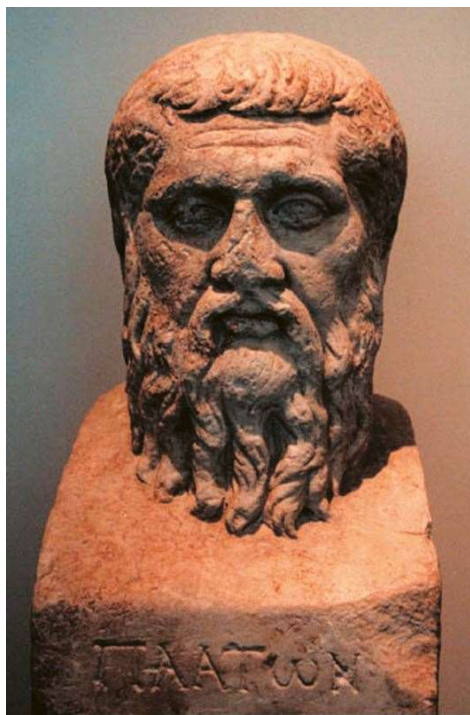
Sofistide tegevus aitas kaasa mõistuspärase maailmapildi levikule ja juurdumisele aristokraatlikes ringkondades. Jõukatest peredest pärit noored kuulasid huviga nende loenguid ja maksid neile kõrget tasu. Mõned noored aristokraadid püüdsid sofistide vaateid tugevama õigusest ka riigielus rakendada. See aga soodustas poliitilist vägivalda ja nõrgestas kodanikkonna ühtsustunnet. Lihtrahvas, kuid ka paljud rikkad ja suursugused taunisid sofistide õpetust, nähes selles ohtu traditsioonidele ja moraalile.

Öökull Ateena drahmil

Antiikmaailmas sümboliseeris öökull arukust ja tarkust. Seepärast oli ta tarkusejumalanna Athena alaline saatja.

Platon

Sokratese kuulsaim õpilane oli **Platon** (427–347 eKr). Ta oli Ateena aristokraat, kes asutas 388. aastal eKr Ateena lähedal oma filosoofiakooli – **Akadeemia**. Platon sõnastas enda ja Sokratese vaated arvukates dialoogides, milles kujutas viimast sofistidega vaidlemas. Seega ei ole Platoni ja Sokratese mõtteid võimalik alati täpselt eristada.

Platon arendas edasi Sokratese seisukohti hüvedest ning tuli järeldusele, et hüve on igavene ja muutumatu sellepärast, et põhineb igavestel ja muutumatutel **ideedel**. Platoni arvates olid ideed muutumatud ja reaalsed, meeltega tajutav maailm aga on üksnes ideede muutlik ja ebatäiuslik koopia. Ideid endid ei ole võimalik meelte kaudu tajuda, nende olemust võib tabada üksnes mõistusega. See saab võimalikuks vaid tänu hüve ideele, mis ideedehierarhia tipus seistes teeb tunnetatavaks ka ülejäänud, umbes nagu Päike valgustab objekte ja võimaldab neid näha. Hüve idee mõistmine teeb Platoni meelest võimalikuks tõeliselt vöorusliku käitumise ja on seega filosoofia ülim eesmärk.

Platon

Platoni ideed

Platoni ideed on meile kauged.

Või kas ikka on?

Kui miski on inetu või kaunis, siis miks ta on inetu või kaunis?

Võib-olla sellepärast, et ta vastab piisavalt hästi sinu ideele inetust või kaunist.

Platoni ideed on mingisugused asjade ideaalkujud. Ideed on just nagu tüübid, ideaalid või piirväärtused, millele asjad lähenevad. Nad esindavad seda, mis asjad tegelikult on, kui kogu nende ebatäiuslikkus välja jätta.

Asjade ideaalvormid – ideed – on fundamentaalsemad kui nende üksikeksemplarid. Ilu idee on fundamentaalsem kui mõni kaunis üksikese.

Ent meelte abil jõuame vaid kauni üksikesemeni. Meeled seovad meid mitteolemuslikuga.

Peale kõige muu näitavad asjad end meeltele eraldiolevatena. Siin on üks kaunis ese, seal teine. Maailm on täis eraldiolevaid esemeid. Meelte kaudu näitab end mitmekesisuse maailm. /---/

Kuid mõistus otsib ühtsust. Mõistus püüdleb läbi mitmekesisuse ühtsuse poole, läbi ebaolemusliku olemusliku poole.

Esa Saarinen. Symposium. Filosoofiaõpik. Tallinn, 2003.

Platon riigist

Platon lõi ka tervikliku õpetuse riigist. Riik pidi põhinema hüvel (hüve ideel), olema muutumatu ja täiuslik. Ideaalriigis on kolm ühiskondlikku klassi. Töölised ehk tootev klass, kes hoolitseb riigi aineliste hüvede eest, moodustab selle aluse. Igal töölisel on vastavalt tema loomulikele kalduvustele oma ülesanne. Teise klassi moodustavad sõdurid, kes kaitsevad riiki väljastpoolt ohustavate vaenlaste eest ja on valitsejate määruste kindlustajad ning kaitsjad. Kolmas klass on valitsejad, keda Platon nimetab ka valvuriteks. Valitseja põhiline omadus on oskus eristada arvamust tõelisest teadmisest ja mõista, mis on tõeline hüve. See on aga jõukohane ainult filosoofidele. Ideaalne riik kasvatab tõeliselt vobruslikke kodanikke ja tagab, et ainult filosoofid saavad riigi etteotsa. Sõdurid ja filosoofid peaksid olema vabastatud eraomandi ja perekonna koormast. Platon hindas kõige kõrgemalt Spartat ja võttis sellest oma ideaalriigi visandamisel ka eeskuju.

Valitsejate kasvatamisest

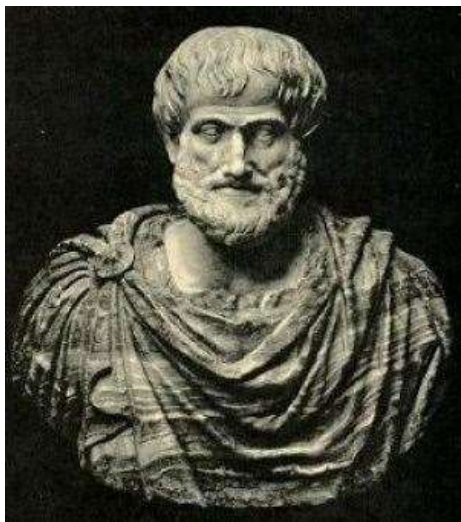
Nii nagu varsad viiakse keset müra ja kära, et näha, kas nad kergesti kohkuvad, niisamuti tuleb valvureid juba noorena saata ohtlikesse olukordadesse ning seejärel naudingute sekka. Neid tuleb kontrollida palju hoolikamalt, kui kontrollitakse kulda tules, kuna vaid siis on näha, kas nooruk suudab vastu panna ahvatlusele püsida aina tasakaalukana, valitseda iseennast ja kunste, mida ta on õppinud, säilitada õiget rütmi ja harmooniat. Vaid sellisena saab ta olla võimalikult kasulik nii iseendale kui ka riigile. Ja sellest, kes on poisina, noorukina ja mehena läbinud puhtalt kõik katsumused, peab saama riigi valitseja ja valvur.

Teosest „Politeia”.

Platoni ideaalriik ja Sparta

Platon võttis oma utoopilise riigi visandamisel eeskuju Spartast. Too välja sarnasused Platoni ideaalriigi ning Sparta valitsemise ja noorte kasvatuse vahel.

Aristoteles

Platoni õpilane **Aristoteles** (384–322 eKr) oli antiikaja mitmekülgseim õpetlane. Tema tööd käsitlesid loodusteadusi, loogikat, ajalugu, riigikorda, eetikat, muusikat, kirjandust ja maailma üldist korraldust. Keskajal tuntigi Vana-Kreeka kultuuripärandit paljuski tänu Aristotelese töödele. **Loogika** vallas kujundas ta õpetuse sellest, kuidas tuletada eeldustest korrektseid ja vältida vigaseid järeldusi.

Aristoteles ei pidanud õigeks Platoni ideeõpetust. Tema meelest tegi Platon vea, pidades ideid asjade täiuslikeks algpõhjusteks. Aristoteles mõistis ideid kui üldistusi, mis võtavad kokku asja olemuse. Idee on omaduste kogum, mis seob ühte erinevaid samalaadseid asju. Näiteks on palju erinevaid õunu,

kuid kõigis neis on midagi olemuslikult ühist, mis sunnib neid määratlema just õuntena ja ei millegi muuna. Selles seisnebki õuna idee.

Aristoteles riigist

Inimene on Aristotelese meelest poliitiline elusolend, kellele on omane riiklik ühiselu. Ta ei saa elada õnnelikult väljaspool riiki. Kuid õnnelikuks eluks on vaja leida kesktee äärmuste vahel: tasakaal hulljulguse ja arguse, pillamise ja koonerdamise vahel jne. Ka riik peab otsima keskteed. Äärmused tekitavad paratamatult tüli: oligarhias hakkavad rikkad rõhuma vaeseid, demokraatia puhul aga vaesed omavolitsema rikaste kallal. Seetõttu tuleks riigivalitsemises tugineda eeskätt keskmise jõukusega kodanikele. Aristoteles hindas kõrgelt Soloni-aegset Ateena riigikorda, mil rikaste eesõigusi oli piiratud, täielik demokraatia aga oli veel välja kujunemata.

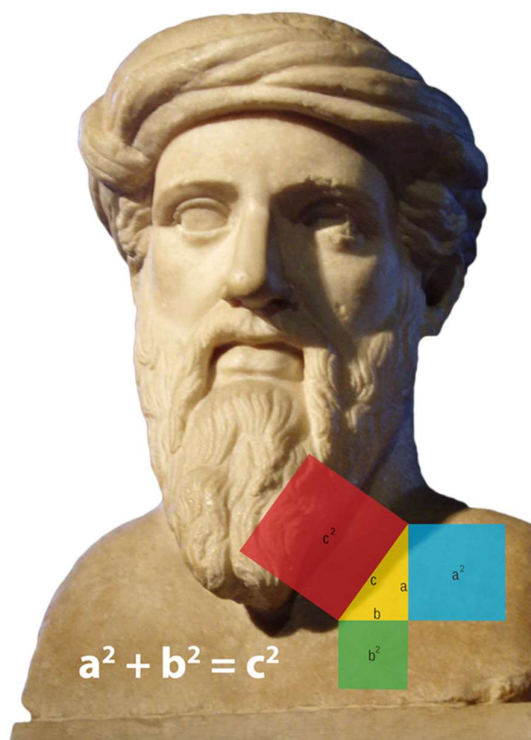
Inimloomuse ja riigi vahekorra

Riik ei teki mitte selleks, et inimestel oleks võimalik elada, vaid selleks, et saaks elada hästi. Riik on kõige täiuslikum inimühendus. Täiuslik on aga see, mis vastab täpselt millegi loomusele. Siit ilmneb, et riik on inimestele loomumane, et inimene on seega loomu poolest riiklik elusolend, ja et riiki mittekuulumine annab tunnistust kas madalusest või ebainimlikust jõust. Kes ei suuda kuuluda riiki või ei vaja seda, see on kas nagu loom või nagu jumal. See, kes inimesed esmakordselt riigiks ühendas, tegi seeläbi ülima heateo. Sest inimene on küll kõrgeim elusolend, kuid ilma seaduse ja õiglustundeta on ta kõigist hullem. Ebaõiglus on siis kõige hirmsam, kui seda tehakse relvastatult. Inimene on loodud kasutama relvi mõistusega ja vooruslikult, kuid võib relvadega ka palju halba teha. Seega on inimene ilma tarkuse ja õiglusta kõige hoolimatum ja metsikum loom. Õiglustunne kujuneb aga riigis, ja õiglus seisneb riikliku ühiselu sobivas korralduses. Teosest „Poliitika”.

Matemaatika

Kreeklased õppisid palju Idamaade teadusest, matemaatikas oli neile eeskätt eeskujuks Mesopotaamia. Kreeklastel muutus matemaatika praktiliste ülesannete kogumist teoreetiliseks teaduseks. Nad püüdsid sõnastada üldistavaid väiteid, s.o **teoreeme**, ja tõestada loogiliselt nende kehtivust. Matemaatikast kujunes tõestatud väidete loogiline süsteem.

Matemaatikat edendasid kõige enam eeskätt Lõuna-Itaalias tegutsenud **Pythagoras** (u 580–500 eKr) ja tema õpilased. Pythagorase meelest põhines kogu maailmakorraldus arvulistel suhetel. Ta püüdis mõista arvude olemust ja tegeles sellest tulenevalt matemaatiliste probleemidega. Tema järgi on nime saanud teoreem täisnurkse kolmnurga kaatetite ja hüpoteenuusi kohta.

Pythagoras ja temanimeline teoreem

Pythagoras ja arvumüstika

Matemaatik ja filosoof Pythagoras oli pärit Samose saarelt. Ta rajas Lõuna-Itaaliasse Krotonisse aristokraatliku kooli, kus kehtisid väga kindlad ja ranged reeglid: abielutus, igapäevane eneseanalüüs, vahel mitmeaastane vaikimine, lihtsad rõivad, loobumine loomade ohverdamisest ning liha, munade ja ubade söömisest. Pythagorase koolis õppis ka naisi, keda ta väärtustas tunduvalt kõrgemalt, kui ajastule omane oli.

Pythagoras, nagu Sokrateski, ei kirjutanud ise midagi, tema mõtteid ja tõekspidamisi jäädvustasid tema õpilased ehk pütaagorlased. Pythagorast ja tema kooli ümbritses salapära, mistõttu tema õpetuse üksikasju teame vaid umbkaudu. Siiski on teada, et ta õpetas hinge taaskehtumist erinevates kehades, ning olevat väitnud, et mäletab oma hinge eelnevaid kehastusi. Matemaatikaga tegelemine oli nähtavasti tarvilik just hinge vabastamiseks

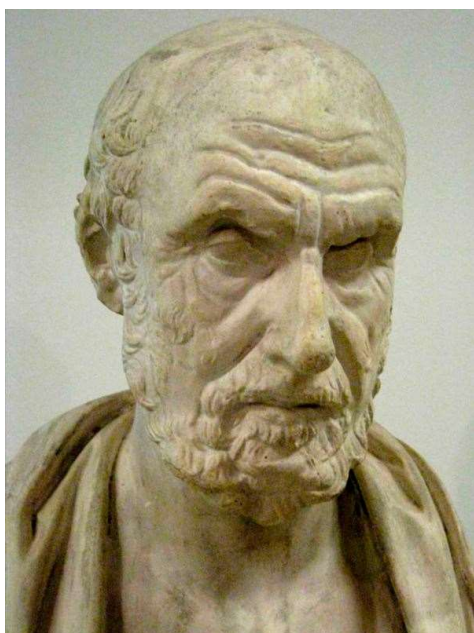
taassündimise sunnist. Selleks tuli mõista maailma arvudel põhinevat olemust. Matemaatikaga seondusid omakorda muusika ja astronoomia, mis kõik olid müstilisel kombel ühendatud.

Nii jagunesid arvud headeks ja halbadeks: ainsus oli hea ja mehine, mitmus halb ja naiselik, paaritu arv hea (sest tal on keskpunkt), paarisarv aga halb. Kummalisel kombel oli täiuslik arv 10, milles oli pütaagorlaste meelest ühendatud nii paaris kui ka paaritu arv.

Täiuslikud kujundid olid ring ja kera. Seetõttu pidi maailmas olema 10 taevakeha, mis keerlevad ringikujulistel trajektooridel ümber keskpunkti. Pythagoras olevat avastanud, et heliintervallid põhinevad lihtsatel arvusuhetel. Sellega seoses uskus ta, et ringikujuliselt tiirlevad taevakehad tekitavad kosmost täitvat eetrit läbides jumalatele kuuluvat muusikat – sfääride harmooniat.

Meditsiin

Kreeka arstid olid oma oskuste poolest laialt tuntud. Ka Pärsia kuningad palkasid neid

Hippokrates

ihuarstideks. Tuntuim arst ja teadusliku meditsiini rajaja oli **Hippokrates** (u 460–370 eKr), keda peeti hiljem mitmekõiteline arstiteadusliku käsiraamatu autoriks. Tänapäeval pole enam võimalik kindlaks teha, millised osad sellest tööst pärinevad tõepoolest Hippokrateselt ja kui palju lisati juurde hiljem. Antud teos sisaldab andmeid haiguste sümptomite ja kulgemise kohta ning seletab nende põhjusi mitte jumalike, vaid looduslikena. Hippokratese ja tema kaasaegsete meelest sõltus tervis nelja ihumahla ehk vere, lima ning musta ja valge sapi tasakaalust. Nende tasakaal tagas hea tervise, haigestumine aga näitas ühe mahla domineerimist teiste arvel. Selline arusaam valitses arstiteaduses kogu vana- ja keskaja. Haiguste ravi juures pööras Hippokrates suurt tähelepanu ka õigele toitumisele. Hippokratesele omistatakse ka nn **Hippokratese vanne**: arstide ametitöötus kaitsta alati patsiendi elu ja tervist.

Arst patsienti ravimas (reljeef, 4. saj I pool eKr)

Arst patsienti ravimas (reljeef, 4. saj I pool eKr)

Katkend Hippokratese vandest

Mina töotan anda korraldusi ainult haigete kasuks vastavalt oma võimetele ja arusaamisele, ma tahan neid säästa kahjust ja ebaõiglusest.

Mina töotan mitte kellelegi anda surmavat ravimit, kui mind seda ka teha palutaks, samuti luban, et mina ei anna ka sellekohast nõu. Samuti ei anna ma ühelegi naisele abordivahendit. Pühalt ja vagalt tahan ma oma elujärge ja oma kunsti hoida. ...

Mida ma ka ei kuuleks ravimise käigus või ka väljaspool ravimitoiminguid inimese elu kohta, mida mingil juhul ei tohiks levitada, hoian ma oma teada, veendumuses, et niisuguseist asjust kõnelemine on halb.

Kui ma sellest töötusest kinni pean ja seda ei riku, siis saagu mulle osaks edu nii elus kui ka kunstis, austus inimeste poolt tulevates aegades. Kui ma murran töotust ja valet vannun, saagu mulle osaks vastupidine sellele.

Kõnekunst

Kõnekunst oli antiikajal oluline hariduse, aga ka ühiskondliku elu osa. Kreeklaste endi arvates panid retoorikale kui õpetusele kõnekunstist 5. saj eKr aluse Sitsiilia kreeklased Korax ja Tisias. Kõnekunsti teadusliku aluse esitas oma kolmest raamatust koosnevas „Retoorikas” Aristoteles. Aristotelese meelest oli kõnekunsti ülesanne esitada ainet uskumisväärselt. Retoorika teoreetilise aluse loomisega samal ajal saavutas Kreekas kõrgeima taseme ka praktiline kõnekunst. Antiikaja suurimaks oraatoriks on sageli peetud Demosthenest (384–322 eKr), kellele omistatud 61 säilinud kõnet on nii olulised ajalooallikad kui ka tunnustatud näited suurepärasest stiilist ja väitlemisoskusest.

Demosthenes

Demosthenese kõne Philippose vastu

Miks ma küll praegu kõnelen ja ütlen, et nad tuleb ette kutsuda? Tõesti, jumalate nimel, ma räägin kõnevabaduse loal teile tõtt ega poe peitu. Mitte selleks, et söimlema

hakates endale teie ees võrdsetel alustel sõna võtta ja anda neile, kes alguses mu vastu astusid, ka nüüd uus ettekääne midagi Philipposelt saada, ja mitte ka selleks, et lihtsalt aega viita. Ei, hoopis sellepärast, et ma arvan, et kord teevad Philippose teod teile veel rohkem valu kui praegune olukord. Ma näen ju, et asjad arenevad edasi, ja kuigi ma ei soovi, et mu oletused õigeks osutuksid, kardan, et see on juba liialt lähedal. Kui nii siis juhtub, et teil ei ole enam võimalik mitte muretseda toimuva pärast ja te ei kuule enam minu ega kellegi teise käest, et see on teie vastu, vaid näete kõike ise ja mõistate hästi, siis saate te, ma arvan, väga vihaseks ja leppimatuks.

Tõlk Janika Päll. Vanakreeka kirjanduse antoloogia. 2006.

Ajalookirjutuse algus

Kreeklaste teadmised kaugemast minevikust põhinesid kangelasepikal. Ei kaheldud, et kangelased olid reaalsed ajaloolised tegelased ja kangelasaja suursündmused, näiteks Trooja sõda, ajaloolised faktid. Aja jooksul hakati kangelaseeposte põhjal kirjutama proosavormis

uurimusi, millest jäeti välja ilmselgelt üleloomulikud ja uskumatud seigad.

Lähema ajaloo sündmusi hakkas esimesena uurima ja kirja panema Väike-Aasiast Halikarnassose linnast pärit ajaloolane **Herodotos** (u 484 – u 425 eKr), kes kirjutas raamatu Kreeka-Pärsia sõdadest ja neile eelnenud sündmustest. Lisaks jutustab ta paljude Euroopa, Aasia ja Aafrika rahvaste tavadest ja kommetest. Kõik see on tänapäeva ajaloolastele hindamatu allikmaterjal. Kuid Herodotose eesmärk polnud üksnes minevikus aset leidnu kirja panna, vaid sellest kuulajate jaoks (Herodotos luges oma teost avalikkusele ette) õpetlik sõnum välja tuua. Ta näitas, kuidas riikide ja üksikisikute tõus vaheldub langusega ja kui hukatuslikud võivad olla kiire edu ning liigne enesekindlus.

Herodotose teose pealkiri „**Historia**“ sai ajalugu tähistavaks üldmõisteks. Hilisemad põlvned andsid talle austava nimetuse ajaloo isa.

Herodotos 19. sajandi reljeefil

Herodotose „Historia“ algus

See siin on Halikarnassose Herodotose uurimistöö esitus, et inimeste poolt sooritatud aja jooksul unustusse ei vajuks ja suured ning imelised teod, mida nii hellenid kui ka barbarid näidanud on, kuulsusetuks ei jääks. Ja et ei ununeks muu hulgas seegi, mis põhjusel nad üksteise vastu sõda pidasid.